

Gys-Walt van Egdom

Vertalen met een chatbot

Gys-Walt van Egdom (1983) studeerde toegepaste taalkunde (met een master vertalen) in Antwerpen aan de toenmalige Lessius Hogeschool, nu onderdeel van de KU Leuven. Hij is universitair docent vertalen en vertaalwetenschap en verricht onderzoek naar vertaaldidactiek, -kwaliteit, mens-computerinteractie en creativiteit in vertaling. Hij promoveerde aan de Vrije Universiteit Brussel op het proefschrift Naar een ethiek van de literaire vertaling. Ethiek is ook al jaren zijn stokpaardje en hij berijdt dit onder meer door zich te mengen in het debat rond inclusie en diversiteit in de vertaalwereld. Zo verschijnt in 2023 een reeks columns op de website van Filter onder de naam ‘Het lexicon van gevoelige woorden’. Samen met Winibert Segers schreef hij De kwaliteit van vertalingen en Leren vertalen, en in zijn vrije tijd vertaalt hij literair werk (Apollinaire, Huidobro, Pizarnik). ‘Vertalen met een chatbot’ verscheen eerder op de Kennisbank van het Expertisecentrum Literair Vertalen als aanvulling op het ‘Dossier Literair vertalen en technologie’.

Vertalen met een chatbot

Wat kan de vertaaltechnologie en wat kan ze niet? De kwestie lijkt beslecht in het dossier over Vertalen en technologie, dat op 1 november 2022 verscheen op de Kennisbank van het Expertisecentrum Literair Vertalen¹. In dat dossier is er ruimte geboden aan een keur aan technologieën die, al dan niet op termijn, binnen het literaire veld kunnen worden ingezet om de kwaliteit van vertalingen te verbeteren of de productie van vertalingen te verhogen.

Toch duikt er, uit onverwachte hoek, ineens een tooltje op dat flink aan de poten van onze diepste overtuigingen zaagt, want hoe snel de technologie zich ontwikkelt, bleek diezelfde maand nog. Eind november werd er op de grote trom geslagen voor een nieuwe toepassing, het chatprogramma ChatGPT². De chatbot, die volledig steunt op de taalmodellen van OpenAI, is in staat om in meerdere talen betekenisvol te communiceren. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de toepassing nog geen week na lancering al 1 miljoen actieve gebruikers had.

Tovertaal

Hoe zou een chatbot nu een stempel op de vertaalwereld kunnen drukken? Om het antwoord op deze vraag te formuleren, grijp ik kort terug naar een reeks columns die Martin de Haan twintig jaar geleden publiceerde. In het tijdschrift *Filter* preeste De Haan een nieuwe schrijf- en vertaaltool ‘Tovertaal’ aan³. De tool was in staat om anderstalige literaire teksten automatisch in het Nederlands om te zetten en kon zelfs zelfstandig teksten schrijven.

Tijdens de studiedag ‘Vertalen en technologie: geen match made in heaven, maar toch een relatie?’ kwam De Haan met een gesproken variant op die columns. Aan het einde van zijn presentatie refereerde hij aan de Tovertaal-columns. Hij gaf aan dat hij veel reacties op de column had ontvangen: de ene vertaler zag zijn toekomst in duigen vallen, de ander wilde de tool aanschaffen. Blijkbaar had niet iedereen door dat De Haan de tool uit zijn duim had gezogen. Tijdens de studiedag leek het publiek zich niet zo makkelijk om de tuin te laten leiden: het publiek wachtte geduldig op De Haans bekentenis (Tovertaal, *c’est moi*).

Wat mij altijd doet terugkeren naar Tovertaal-columns, is niet de grap zelf, maar de boodschap: machines zullen nooit in staat zijn om een literaire tekst te doorgronden, laat staan om hem in vertaling weer te geven, met behoud van literaire eigenschappen.

ChatGPT

Met ChatGPT, een tool die niet simpelweg vertaalt, maar ook met je communiceert, heb ik besloten de proef twintig jaar na dato alsnog op de som te stellen. Ik wilde

werken met een Nederlandstalige tekst en koos voor het dromerige ‘Melopee’ van Paul van Ostaïjen:

Onder de maan schuift de lange rivier
Over de lange rivier schuift moede de maan
Onder de maan op de lange rivier schuift de kano naar zee

Langs het hoogriet
langs de laagwei
schuift de kano naar zee
schuift met de schuivende maan de kano naar zee
Zo zijn ze gezellen naar zee de kano de maan en de man

Waarom schuiven de maan en de man getweeën gedwee naar de zee

In eerste instantie leek het me verstandig om te vragen of de Chatbot de taal had herkend. De bot klonk niet erg zeker van zijn stuk, maar het vermoeden was er dat de tekst een Nederlandse tekst was.

Ik vond de twijfel vooral interessant en vroeg daarom of hij misschien een Engelse vertaling kon produceren. Het duurde niet lang voor er een Engelse vertaling op het scherm verscheen. De kwaliteit, daar wenste ik me nog niet over uit te laten, maar ik moet zeggen dat ik niet onaangenaam verrast was. (Het zevende vers klonk weliswaar wat krampachtig.)

Under the moon, the long river slides
Over the long river, the tired moon slides
Under the moon, on the long river, the canoe slides to the sea

Along the high reeds
Along the low meadow
The canoe slides to the sea
Slides with the sliding moon, the canoe to the sea
Thus they are companions to the sea, the canoe, the moon and the man

Why do the moon and the man slide together meekly to the sea⁴

Vervolgens vroeg ik ChatGPT of hij kon inschatten tot welk genre de tekst behoorde. Opnieuw klonk de tool vrij onzeker. Ik had immers geen context meegegeven. Zelfs de titel had ik voor de bot achtergehouden. Toch gokte de tool goed: ‘The text contains elements of poetry, as it uses figurative language and has a rhythmic structure.’

Ik had met opzet gekozen voor een gedicht zonder rijmschema’s. Het was daarom vrij knap dat de bot toch tekstkenmerken had herkend die plausibel maakten dat we hier met poëzie te maken hadden. Nu was ik wel benieuwd of de bot in staat

was om te zeggen hoe hij het figuurlijk taalgebruik en de ritmiek had herkend. De antwoorden van de chatbot plaats ik hieronder:

Figurative language is used in the text to describe the movement of the moon, river, and canoe. For example, the moon is described as 'moede' (tired), which suggests that it is moving slowly and languidly. In addition, the river is described as 'schuivende' (sliding), which adds to the sense of movement and fluidity. These descriptions are not meant to be taken literally, but rather to evoke a particular feeling or atmosphere. This is a common technique in poetry, and is one way in which the text can be seen to belong to the genre of poetry.

The text has a rhythmic structure, which is created through the repetition of certain words and phrases. For example, the word 'schuivende' (sliding) is repeated several times in the text, as is the phrase 'naar zee' (to the sea). This repetition creates a sense of rhythm and movement that is characteristic of poetry. In addition, the text uses a specific scheme, with the words 'maan' (moon) and 'man' (man) being repeated at the end of several lines. This adds to the overall rhythmic structure of the text.

I kid you not: dit was het resultaat van de automatische analyse van ChatGPT. Ik was benieuwd of deze stilistische analyse een stempel had weten te drukken op de automatisch gegenereerde vertaling. Dat was zeker zo, zo werd mij verzekerd:

In the case of the Dutch poem 'Onder de maan schuift de lange rivier', I attempted to preserve the original meaning and structure in the translation by:

- Keeping the same basic structure and repetition of the first two lines.
- Using similar imagery and figurative language to describe the moon, the river, and the canoe.
- Using line breaks and white space in a way that reflects the original poem's structure and flow.
- Evoking the same emotional tone and feeling as the original poem.⁵

Overall, my goal was to create a translation that accurately reflects the meaning and structure of the original poem, while also making it understandable to a English-speaking audience.

Hoewel de vertaling misschien nog wat opgeblonken mag worden, had het er alle schijn van dat er een vertaalpoëtica aan de automatische vertaling ten grondslag lag. Was de tool daadwerkelijk in staat om de betekenis van het gedicht te doorgronden? Ik besloot even te informeren naar de interpretatie van het gedicht als geheel. Eerst kwam er nog oppervlakkig gewauwel uit de bot:

Without additional context or information about the poem, it is difficult to say for certain what it is about. However, based on the words and phrases used in the text, it seems to be about the moon, the river, and a canoe that are all moving together towards the sea. The moon is described as ‘moede’ (tired) and the river is described as ‘schuivende’ (sliding), which creates a sense of movement and fluidity. The poem also uses figurative language and a specific rhyme scheme, which adds to its overall rhythmic structure and poetic quality. Overall, the poem appears to be a reflection on the relationship between the moon, the river, and the canoe, and the way in which they are all moving together towards the sea.

Ik besloot de titel ‘Melopee’ met de bot te delen en vroeg of dat iets met de interpretatie deed. De bot deed hele voorzichtige uitspraken, maar het was duidelijk dat de titel (dat ene woord) het perspectief op het gedicht wijzigde:

If the name of the poem is ‘Melopee’, then it could be a reference to a specific type of poetry that originated in ancient Greece. Melopee was a type of narrative poetry that was often used to tell stories or legends, and was characterized by its use of repetition and a specific rhythmic structure. It is possible that the poem you are referring to is an example of this type of poetry, and that it uses the techniques and conventions of melopee in its structure and language.

De chatbot leek dus waarde te hechten aan de verstrekte informatie. Ik voegde nog even toe dat het gedicht misschien geen echte betekenis had, dat er sprake was van een spel van klanken en ritmes. Die gedachte was volgens ChatGPT niet heel vreemd:

It is possible that the poem is about the sound and rhythm of the language itself, rather than any specific subject or theme. Poetry often uses language in creative and expressive ways, and the sound and rhythm of the words can be as important as their meaning. In this case, the repetition of certain words and phrases, as well as the rhyme scheme, may be intended to create a specific sound and rhythm that is pleasing to the ear. In this sense, the poem could be seen as a celebration of the musical qualities of language, and the way in which it can be used to create a sense of movement and flow.

Wellicht was mijn opmerking enigszins sturend. De wijze waarop mijn suggestie werd gekoppeld aan de thematiek (*movement and flow*) en de structuur van het gedicht, trof me zeker.

Tot besluit

Na deze oefening ben ik geneigd om voorzichtig te stellen dat machines twintig jaar na de verschijning van de Tovertaal-columns misschien wel in staat zijn om literaire teksten te doorgronden en om literaire eigenschappen te herkennen. De functionaliteiten waar een bruikbare vertaaltool volgens De Haan over moet beschikken, lijken met de huidige technologie te kunnen worden geïmplementeerd. Dat bleek ook toen ik de tool, vlak voor ik mijn schermpje sloot, vroeg om een toepasselijke intertekst aan het gedicht toe te voegen. ChatGPT droeg een knipooq naar Shakespeare aan in de vorm van een aangepaste strofe:

As the canoe glides forth on the river's tide

The still-closing water flows on either side

Volgens de bot pasten de verzen netjes tussen de eerste en de laatste strofe. Hoewel je je kan afvragen of deze verwijzing naar *The Winter's Tale*, waarin de rivier als een soort ontoombare goddelijke kracht wordt voorgesteld ('Kill the still-closing waters'), de kwaliteit van het gedicht ten goede komt, kan onmogelijk worden gesteld dat deze hoogcreatieve toevoeging als een tang op een varken slaat.

Is het nu wachten tot literair vertalers helemaal geen werk meer hebben? Neen, de hype mag ons niet verleiden tot haastige conclusies. Wel denk ik dat het idee dat de technologie literair vertalers weinig te bieden heeft, definitief gelogenstraft is.

¹ tinyurl.com/j4dnnstd

² chatgpt4.ai/

³ Martin de Haan, Tovertaal: vertaalverhaal.nl/project/tovertaal/

⁴ Alle citaten die volgen vormen een weergave van het gesprek dat ik 14 december 2022 met ChatGPT voerde.

⁵ Ik had wat moeite met de vage noties als 'emotional tone and feeling'. Daarom heb ik de tool een dag later nogmaals aan de tand gevoeld. Wat de Chatbot bedoelde met de 'tone and feeling'? 'The tone of a poem might be sad, happy, nostalgic, romantic, angry, or any other emotion that the poet wishes to convey. The feeling of a poem might be more specific, such as the feeling of longing, loss, joy, or despair. In the case of the Dutch poem "Onder de maan schuift de lange rivier", the tone could be described as melancholy or nostalgic, and the feeling might be one of longing or sadness. These emotions are conveyed through the descriptions of the moon, the river, and the canoe, as well as through the repetition and parallelism of the first two lines.' Opmerkelijk genoeg paste deze beschrijving perfect bij de analyse die ik ooit tijdens een examen van een vak van Paul Gillaerts had geschreven. We moesten het gedicht duiden. Ik kan me herinneren dat die interpretatie niet erg op prijs werd gesteld. Nu vond ik in de technologie, ietwat laat, een bondgenoot.